

मानसिक आरोग्य सेवेमध्ये आमूलाग्र बदल शोधणे

सामुदायिक मानसिक आरोग्य सेवांवर डब्ल्यूएचओचे मार्गदर्शन, हक्क आणि सहभागासह काळजी आणि समर्थन संतुलित करते

अलीकडेच उच्च न्यायालयाने असे सुचवले की, आरोग्याची परिस्थिती असलेल्या बेघर व्यक्तींना कायमस्वरूपी टॅटूचे ब्रँडिंग केले पाहिजे, जेव्हा त्यांना सीओव्हीआयडी-१९ ची लस दिली जाते, कारण 'तरंगत्या लोकसंख्येचा' मागोवा ठेवणे त्रासदायक असू शकते. यापूर्वीच्या निर्णयांमध्ये अशा व्यक्तींना काळजीघेण्यासाठी मार्ग सुलभ करण्यासाठी 'राऊंड अप्स' सुचविले गेले आहेत. हे शक्यतो चांगल्या हेतूने केलेले निर्देश आहेत, परंतु त्यानंतर काय आहे की गोंधळलेल्या व्यक्ती वाहनात गुदमरल्या जातात आणि त्यांना आश्रयस्थानांमध्ये किंवा मानसिक रुग्णालयांमध्ये दाखल केले जाते जे सहसा गर्दीकरतात, तरीही एकटे असतात. 'विनम्र' समाजात बेघरपणा आणि मानसिक आजारां या कशा प्रकारे मानल्या जातात याबद्दल हे आपल्याला काय सांगते?

एक प्रतिसाद देणारी काळजी प्रणाली

मानसिक आरोग्याची परिस्थिती असलेल्या व्यक्तींना प्रतिसाददेणारी काळजी प्रणाली आवश्यक आहे जी आशा आणि सहभागाला प्रेरणा देते ज्याशिवाय त्यांचे जीवन रिकामे आहे. अनेक देशांमध्ये मानसिक आरोग्याची गंभीर परिस्थिती असलेल्या व्यक्ती आपल्या घरात, गर्दीने भरलेल्या रुग्णालयांमध्ये आणि तुरुंगातही बेड्या घालून राहतात. दुसरीकडे, मानसिक आरोग्याच्या समस्या असलेल्या अनेक व्यक्ती रस्त्यावर एकटीच राहतात आणि मरतात.

सन्मान, एजन्सी आणि व्यक्तिमत्त्व या मानसिक आरोग्य प्रणालींच्या कथनावर तीन तोटे वर्चस्व गाजवतात. धोरण आणि कायद्यांमधील दूरदृष्टीचे बदल अनेकदा मूळ धरले गेले नाहीत आणि अनेक कायदे आंतरराष्ट्रीय मानवी हक्कांच्या मानकांची पूर्तता करण्यात अपयशी ठरतात. अनेकजण सांस्कृतिक, सामाजिक आणि राजकीय संदर्भांचाही हिशेब ठेवत नाहीत ज्यामुळे नैतिक वक्तृत्व होते ज्यामुळे अपुऱ्या काळजीचे दृश्य बदलत नाही. समाजाचे प्रतिसाद बर् याचदा कंडीशनिंग आणि आकलनांवर आधारित असतात, बर् याचदा पूर्वग्रहांच्या अंतरंग प्रकारांवर आधारित असतात. याचा परिणाम प्रबळ गटांपेक्षा भिन्न वाटणाऱ्या व्यक्तींचे "इतर" होते. त्यामुळे, चांगल्या हेतूने केलेल्या निर्णयांमुळेही अनपेक्षित नकारात्मक, अगदी गंभीर परिणाम होऊ शकतात. आश्रयाचा आणि मानसोपचार आणि मानसिक आजाराचा सामाजिक वारसादेखील आहे, जो काळजी कशी आयोजित केली जाते याबद्दल आपल्या कल्पनाशक्तीला मार्गदर्शन करतो.

इतिहासकार सारा अँन पिंटो यांनी वसाहतवादी मुंबईत वेड्यावाण्या आश्रयाबद्दल लिहिलेल्या वृत्तात लिहिले आहे की, "डॉक्टरांनी रुग्णतेचे लक्षण म्हणून एखाद्या रुग्णाने कपडे घालण्यास नकार दिला आणि कपडे हा क्रूर - हिंसक भारतीय पुरुष आणि अनैतिक भारतीय स्त्रीयांना सभ्य करण्याचा एक मार्ग बनला". वसाहतकाराला जे योग्य वाटले त्याबरोबर वैयक्तिक प्राधान्य आणि देशी संस्कृतीची जागा घेण्यात आली. त्याचप्रमाणे मध्ययुगीन लंडनने मानसिक आजार असलेल्या व्यक्तींच्या काळजीसाठी एक रुग्णालय, बेथलेहेमची सेंट मेरी, जी लवकरच 'बेडलॅम', एक गरीब घर आणि धक्कादायक अत्याचाराच्या ठिकाणी बदलली.

ते काय आहेत आणि ते गैरसोयीशी कसे संबंधित आहेत यासाठी आपण मानसिक आरोग्याच्या परिस्थिती समजून घेतली पाहिजे. या परिस्थितीचा संबंध आहे, पण नेहमीच नाही. त्यामुळे सर्व त्रासाचे वैद्यकीयीकरण होऊ शकत नाही. वैद्यकीय परिस्थितीमुळे आणि असमान सामाजिक व्यवस्थेतून, चांगल्या हेतूंच्या आणि आपत्तीजनक परिणामांमुळे उद्भवणाऱ्या त्रासाच्या या गुंतागुंतीच्या पार्श्वभूमीवरच जागतिक आरोग्य संघटनेने नुकत्याच सुरू केलेल्या सामुदायिक मानसिक आरोग्य सेवांवरिल मार्गदर्शनाचे आम्ही स्वागत करतो. भारतातील तीन मॉडेलसचा समावेश असलेल्या या मार्गदर्शनात मानसिक आरोग्य सेवा वापरकर्त्यांप्रमाणेच 'समान बाजू'मधून या समस्येकडे लक्ष देण्यात आले आहे आणि ज्ञानाच्या सहनिर्मितीवर आणि संकट सेवा, सहकाऱ्यांचा पाठिंबा, समर्थित राहणीमान, सामुदायिक प्रसार, रुग्णालय-आधारित सेवा आणि सर्वसमावेशक मानसिक आरोग्य सेवा नेटवर्क च्या प्रमुख विषयांभोवती तयार केलेल्या चांगल्या पद्धतींवर लक्ष केंद्रित केले आहे. २२ देशांमधून काढलेली ही मॉडेलस हक्क आणि सहभागासह काळजी आणि समर्थन संतुलित करतात.

अमेरिकेतील अफिया हाऊस समवयस्कांद्वारे चालविले जाते आणि ज्या व्यक्तींना लक्षणीय भावनिक किंवा मानसिक त्रास आहे त्यांना विश्रांती देते. जेव्हा लोक पुनर्प्राप्तीला समर्थन देणाऱ्या नेटवर्कशी जोडले जातात तेव्हा ते सात रात्रीपर्यंत राहू शकतात. सेवा सक्तीनसलेल्या असतात आणि व्यक्ती सहकाऱ्यांशी झालेल्या चर्चेच्या आधारे राहण्याचा किंवा सोडण्याचा पर्याय निवडू शकतात. न्यूझीलंडस्थित रिकव्हरी हाऊस सेवा असलेल्या तुपू अके यांनी विविध जातींमधील 'पाहुण्यांचे' स्वागत केले आहे. गुजरातमधील अतमियाटा संकटात सापडलेल्या व्यक्तींची ओळख पटविणाऱ्या, समुपदेशन समर्थन देणाऱ्या आणि सामाजिक काळजी लाभांपर्यंत पोहोचण्यास सक्षम करणाऱ्या समुदाय-आधारित स्वयंसेवकांचा वापर करून एक पाऊल उचललेला काळजी दृष्टीकोन वापरते. सेवेचे मूल्यमापन हे चांगले सामान्य आरोग्य, जीवनाची चांगली गुणवत्ता आणि सामाजिक कार्यदर्शी दर्शविते. पश्चिम बंगालमधील नया दौर स्थानिक नेटवर्क आणि स्वयंसेवकांसोबत काम करतात जे बेघर व्यक्तींना त्यांच्या आउटरीच प्रोग्रामद्वारे पाठिंबा देतात आणि अन्न, कपडे, समुपदेशन, निवारा आणि गृहनिर्माण सुलभ करतात. होम अगेन हा तामिळनाडूतील बनियनचा कार्यक्रम, नियमित शेजारच्या भागात निवासाचे पर्याय सुलभ करतो आणि गंभीर अपंग व्यक्तींसाठी सहाय्यक सेवांची श्रेणीबद्ध पातळी देखील ऑफर करतो. यात सामाजिक-सांस्कृतिक सहभाग, 'न्यूरोडायव्हर्सिटी' आणि मानसिक आरोग्याच्या परिस्थितीचे सामान्यीकरण यावर भर देण्यात येतो. सहकाऱ्यांचे नेते संकटात सापडलेल्या इतरांना आधार देण्यासाठी त्यांच्या जिवंत अनुभवातून शहाणपण प्रदान करतात.

फिनलंडमध्ये सुरू झालेली मुक्त संवादाची प्रथा, एक उपचारात्मक प्रथा मार्गदर्शनातील अनेक कार्यक्रमांमधून चालते. घरांमध्ये किंवा सेवा सेटिंग्जमध्ये आयोजित केलेली ही प्रथा वैयक्तिक आणि प्रणालीगत कौटुंबिक थेरपीला नातेसंबंधांच्या केंद्रस्थानी आणि कुटुंब आणि समर्थन नेटवर्कद्वारे कनेक्टेन्सच्या संवर्धनावर लक्ष केंद्रित करते. हा दृष्टीकोन थेरपिस्टला त्रास कमी करण्याचे प्रशिक्षण देतो आणि मुक्त अभिव्यक्तीला परवानगी देणारा वीज फरक मोडतो.

सरकारे आणि धोरणकर्त्यांना नवीन दृष्टीकोन प्रदान करण्याच्या उद्देशाने, नवीन डब्ल्यूएचओ मार्गदर्शनातील दृष्टीकोन सामुदायिक समावेशन आणि डायलॉजिक सराव ाला जीवनाचा मार्ग बनविण्यासाठी डिझाइन केले गेले आहेत. वर्क फोर्सचा सहभाग, पेन्शन आणि गृहनिर्माण यांसारख्या सामाजिक काळजी घटकांवर भर देऊन आरोग्य आणि सामाजिक काळजीमध्ये वाढती गुंतवणूक अत्यावश्यक वाटते.

सेवांचे जाळे

अलीकडेच सर्वोच्च न्यायालय आणि मद्रास उच्च न्यायालयाने मानसिक आरोग्य सेवेतील घरांमध्ये असलेल्यांसाठी आणि बेघर आणि मानसिक आजाराने ग्रस्त असलेल्यांसाठी लसीकरणाचा सल्ला दिला आहे. संस्थांमधील लोकांनी लवकरात लवकर हा आधार घेतला पाहिजे, बेघर लोकांसाठी आणि जे मानसिक आरोग्य आस्थापनांमध्ये प्रवेश न करण्याचा पर्याय निवडतात जिथून बाहेर पडण्याचे मार्ग कष्टप्रद असू शकतात, तेथे दोन मार्ग आहेत. पहिल्या मध्ये, ड्राइव्ह आयोजित केले जातील आणि मानसिक आजार असलेल्या व्यक्तींना गर्दीच्या संस्थांमध्ये ठेवले जाईल, एजन्सीकिंवा अस्वास्थ्याच्या सामाजिक निर्धारकांबद्दल फारसा आदर केला जाणार नाही. दुसऱ्याचे उद्दीष्ट सूप स्वयंपाकघरांपासून ते मोबाइल मानसिक आरोग्य आणि सामाजिक काळजी क्लिनिकपर्यंत, शौचालयांमध्ये प्रवेश असलेली ग्राम पंचायतींमध्ये भीती न आणणारी अतिथी घरे आणि स्वागत पथकाचा आराम आणि मूलभूत उत्पन्न आणि/किंवा उपजीविकेची सुविधा देणारे चांगले किऑस्क प्रदान करणे हे असेल. ज्यांना मोठ्या रुग्णालयांपेवजी संकटाच्या आधाराची गरज आहे त्यांच्यासाठी छोटी आपत्कालीन काळजी आणि पुनर्प्राप्ती केंद्रे आणि विविधतेला महत्त्व देणाऱ्या आणि सामाजिक मिश्रणसाजरे करणाऱ्या वातावरणात दीर्घकालीन सर्वसमावेशक राहणीमान पर्याय, मानसिक आरोग्य सेवा कशी पुरवली पाहिजे याचे पुरातन कथन पुन्हा तयार करेल.

मजबूत आरोग्य प्रणालीसह, तामिळनाडू वैमानिकांच्या माध्यमातून प्रात्यक्षिक दाखवण्यासाठी आणि मानसिक आजार असलेल्या बेघर व्यक्तींसाठी एक विशेष धोरण आहे, की राजकीय हेतू, सुशासन आणि सर्जनशील विचार गुंतागुंतीच्या समस्या सोडवू शकतात आणि अति-असुरक्षितलोकांच्या गरजा पूर्ण करू शकतात.

दरम्यान, आम्ही भेटलेल्या एका मानसिक आरोग्य सेवेच्या वापरकर्त्याने तिच्या टॅटूचा अर्थ 'आम्ही सर्व एक आहोत' असा केला. जर आपण मानसिक आरोग्य सेवा वापरकर्त्यांप्रमाणेच 'एकाच बाजूने' राहणे शिकू शकतो, तर असे दिसते की आपण मानवी विविधतेचा आदर करण्यास शिकू शकतो.

वंदना गोपीकुमार या सहसंस्थापक, बनियन आणि बनियन अकादमी; केशव देसिराजू बनियन अकादमीच्या मंडळावर काम करतात आणि भारत सरकारचे केंद्रीय आरोग्य सचिव होते

the_thinking_treet3
THRIVING FOR SUSTAINABLE FUTURE